

האם מותר לגבאי לכבד מתפלל שבית הכנסת חייב לו כסף?

שאלה:

הקמתי בית כנסת, שרוב הכספים לבנייתו באו מכיסי הפרטי וחלקם הגיעו מתרומות. אחד התורמים המרכזיים הוא מתפלל בבית הכנסת. לאורך השנים הוא הלווה לי בצנעה כמיליון שקלים, וסיכמנו שההלוואה תיפרע מכספי תרומות שיגיעו לבית הכנסת באופן שוטף.

מלווה זה נוהג לקבל כיבודים בבית הכנסת (יושב במזרח ומקבל עלייה כל שבוע). האם מותר לתת לו את הכיבודים המיוחדים האלה, או שמדובר באיסור ריבית?

(1) הסבירו את השאלה במילים שלכם.

(2) למה ייתכן שהדבר מותר, ולמה ייתכן שהדבר אסור?

תשובה:

ישנם שלושה סוגי איסור ריבית: א) ריבית של כסף, שבה המלווה מקבל סכום כסף בתמורה להלוואה. ב) ריבית של טובת הנאה, לדוגמה כאשר הלווה נותן למלווה בהשאלה חפץ בעקבות ההלוואה. ג) "ריבית דברים", כלומר התייחסות חיובית חריגה של הלווה למלווה, לדוגמה הקדמת שלום של הלווה למלווה. כיצד יש להגדיר את נתינת הכיבודים למלווה, האם זו ריבית של טובת הנאה או "ריבית דברים"?

ריבית דברים

הגמרא בבבא מציעא דף עה עמוד ב קובעת כך:

רבי שמעון אומר: יש ריבית דברים; לא יאמר לו דע כי בא איש פלוני ממקום פלוני... תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום - תלמוד לומר: "נשך כל דבר אשר ישך" - אפילו דיבור אסור.

כלומר, הגמרא מציינת שתי דוגמאות לאיסור ריבית דברים: איסור ללווה לשלוח שליח כדי לדעת האם המלווה מגיע כדי לשאול בשלומו, ואיסור על הלווה להקדים שלום למלווה. בשולחן ערוך הרב' (הלכות ריבית, סעיף ט) מפורטות דוגמאות נוספות:

ואפילו לדבר דיבור טוב בשביל ההלוואה או בשביל הרחבת זמן - אסור, כגון להקדים לו שלום אם לא היה רגיל מתחילה להקדים לו... ואם צריך לבקש ממנו שילוהו או שירחיב לו זמן - יבקש בדברי תחנונים בלבד, ולא בדברי שבח וקילוס או חניפות דברים אחרים.

איסור "ריבית דברים" מותנה בכך שהלווה לא היה רגיל לומר דברים אלו באופן זה קודם לכן.

ריבית טובת הנאה

בשולחן ערוך נכתב כך:

המלווה את חבירו... ולא ידור בחצירו חינם, ולא ישכור ממנו בפחות...

שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קסו, סעיף א

הש"ך הסביר שמותר ללווה להשאיל למלווה בשני תנאים: אם הוא היה רגיל להלוות לו כך גם לפני ההלוואה, ואם מדובר בפעולה שהיא בצנעה ולא בפרהסיא, אך אם הדבר מפורסם בציבור - אסור ללווה לעשות כן, גם אם היה רגיל לכך עוד לפני ההלוואה.

לכן ההלכה במקרה שלנו היא: אם הלווה לא היה רגיל לכבד את המלווה לפני ההלוואה - בכל אופן הדבר אסור, אך אם המלווה היה מכבד את הלווה עוד לפני ההלוואה, הדבר יהיה תלוי בהגדרת האיסור: אם הכיבודים נחשבים "ריבית דברים" הם יהיו מותרים, אך אם הם מוגדרים כ"ריבית טובת הנאה" - הם יהיו מותרים רק בצנעה, ומאחר שמדובר בכיבודים בבית הכנסת - הם נעשים בפרהסיא, ולכן יהיו אסורים.

(3) הסבירו מהי "ריבית דברים", ובאילו תנאים היא אסורה.

(4) הסבירו מהי "ריבית טובת הנאה", ובאילו תנאים היא אסורה.

(5) האם, לדעתכם, כיבודים כאלה הם "ריבית דברים" או "ריבית טובת הנאה"? מדוע?

בהקשר זה הש"ך (שם) מתייחס להענקת כיבודים בבית הכנסת מהלווה למלווה, ואומר שעלייה לתורה היא פעולה בפרהסיא, ולכן לא מועילה העובדה שהלווה היה רגיל לכבד את המלווה קודם לכן, אלא אם כן ידוע לכולם שהיה נותן קודם לכן. אם כן, נראה שהש"ך מגדיר כיבודים כ"ריבית טובת הנאה", שתהיה אסורה מכיוון שמדובר בפרהסיא. אולם צריך לדייק, כי נראה שהש"ך דן דווקא במקום שבו מוכרים עליות לתורה, ולכן דבר זה מוגדר כטובת הנאה, אבל אם מדובר על מקום שבו לא מוכרים - ייתכן והדבר נקרא "ריבית דברים" ולא "ריבית טובת הנאה", ובריבית דברים לא מצאנו את החלוקה בין פרהסיא וצנעה.

וייתכן לומר שבכל אופן מותר לכבד את המלווה: בשו"ת 'להורות נתן' (חלק ו, סימן עה, אות ה) חידש, שאם ההלוואה הייתה בצנעה, מותר אף להשאיל או להעניק כבוד בפרהסיא (בתנאי שהיה רגיל להעניק כיבודים אלו גם קודם לכן). אם כן לכאורה במקרה הזה, כאשר מדובר על הלוואה שלא נעשתה בפרהסיא, תהיה סיבה נוספת להתיר אפילו אם לא היה ידוע לכול שהכיבודים ניתנו עוד קודם לכן.

לסיכום חלק זה, אם מדובר על מקום שלא מוכרים בו עליות, אם נהג לתת את הכיבודים הללו קודם - מותר, ואם לא - אסור. אם מדובר במקום שמוכרים בו את העליות לתורה - אסור ללווה להעניק למלווה כיבודים בחינם, אלא אם כן עשה כך גם קודם לכן והיה ידוע ומפורסם שעשה כך גם קודם לכן. במקרה של הלוואה באופן אישי ובצנעה יש מקום להקל, שאם נהג לתת כיבודים אלו קודם לכן יוכל להמשיך אפילו אם עובדה זו לא הייתה מפורסמת.

מעובד מתוך תשובה של הרב עמוס ראבילו באתר מכון "משפטי ארץ"

(6) כיצד מגדיר הש"ך את נושא הכיבודים?

(7) הרב עמוס ראבילו, מחבר התשובה, טוען שהש"ך אמר את דבריו במקרה מסוים. מהו המקרה, ומדוע לדעתו הש"ך התכוון דווקא למקרה זה?

(8) מה התחדש בשו"ת 'להורות נתן', וכיצד חידוש זה משפיע על המקרה שמובא בשאלה?

(9) הסבירו במילים שלכם את פסיקת ההלכה הסופית.